

ПОДВИЖНИК УКРАЇНСЬКОЇ СПРАВИ **(Виставка до 100-річчя від дня народження Є.-Ю. Пеленського)**

Людина праці, енергії і витривалості
(Леонід Бачинський)

3 січня 2008 р. минуло 100 років від дня народження Євгена-Юлія Пеленського, визначного українського бібліографа, книгознавця, літературознавця, видавця, музезнавця, вченого і педагога, ім'я якого, незважаючи на значні здобутки на ниві української науки, історії та культури майже невідоме сучасникам. Причина цього загальновідома — ідеологічна заборона тоталітарної радянської системи на імена тих, хто обстоював незалежність і збагачував самобутність України.

Народився Є.-Ю. Пеленський у Стрию, на Львівщині. Середню освіту здобув у 1918–1926 рр. на українському відділі місцевої польської державної класичної гімназії. Патріотизм та морально-етичні цінності Пеленського були сформовані Пластом, членом якого він став в 10-літньому віці і зберіг з ним свій ідейний і організаційний зв'язок до кінця життя. Він активно пропагував пластову ідеологію і педагогіку, був удостоєний найвищої пластової відзнаки — Золотого Ордена Вічного Вогню.

Склавши іспит зрілості, Євген-Юлій Пеленський 1926 р. вступив на філософський факультет Львівського університету, який закінчив 1930 р. зі ступенем магістра слов'янської філології. 1935 р. захистив докторську дисертацію і здобув докторат з історії української мови і слов'янської етнології. У 1938 р. став одним із наймолодших членів Наукового товариства ім. Шевченка. 1939 р. емігрував за кордон, спочатку до Польщі, відтак до Німеччини, а з 1949 р. жив у Австралії, де і помер у 1956-му — на 49-му році життя.

З нагоди 100-річчя від дня народження Євгена-Юлія Пеленського — невомного подвижника української справи — у Музеї книги і друкарства України у січні-лютому 2008 року експонувалась виставка під назвою “Вірний Богові і Україні”. На виставці було представлено більше 100 експонатів (книжки, журнали, документи тощо). Більшість цих видань на сьогодні є раритетами. Власне, музейних експонатів на виставці було лише 8, решту надали: Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України (9 одиниць), Національна парламентська бібліотека України (24 одиниці, більшість яких — з колекції Степана Сірополка), Державна історична бібліотека України (4 одиниці), Наукова бібліотека

ім. О. Ольжича (18 одиниць). Дуже цінні матеріали для вшанування пам'яті Є.-Ю. Пеленського надав відомий київський книгознавець Михайло Грузов (35 експонатів). На виставці були представлені і копії окремих автографів і документів з архіву Пеленського, який зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

Виставка була побудована за тематичним принципом. На початку подано матеріали, які характеризують Євгена Пеленського як пластового діяча. “Присягаюсь своєю честю, що робитиму все, що в моїй силі, щоб бути вірним Богові й Україні, помагати їм, жити за пластовим законом і слухатись пластового проводу” (Із пластової присяги). Серед них — видання “Пластовий гурток” (1930), туристичний провідник “Долиною Опору й Стрия” (1933), журнал українського Пласту “Молоде життя” (1930, чис. 7), у якому надруковано поезію Є.-Ю. Пеленського “З мандрівних пісень”, ксерокопія його “Відозви” (березень-квітень 1931 р.) до співробітників української молодіжної періодики працювати з новоствореним часописом для української молоді “Вогні”. В 1930 р. Є.-Ю. Пеленський став засновником і директором видавництва “Вогні”, яке з'явилося після заборони Пласту польською владою і мало на меті пропаганду молодіжного пластового руху. У квітні 1931 р. вийшло перше число однойменного журналу, чис. 9 якого за 1932 р. було представлено на виставці. Протягом 1931–1932 рр. Пеленський редагував цей журнал і друкував у ньому свої статті. Зацікавлення відвідувачів виставки викликала збірка раних оповідань Пеленського “Нариси вуглем” (Львів, б. р.), яку він видав під псевдонімом Іренко Євген.

Є.-Ю. Пеленський — визначний український бібліограф. “Можна сміло сказати, що він був одним із найвидатніших західноукраїнських бібліографів серед молодшого покоління adeptів цієї науки... Тільки велика любов до книжки перемагала у нього, як, зрештою, й у кожного нашого бібліографа, всі труднощі, зв'язані з бібліографічною працею, що вимагає сили силентної енергії й часу, не даючи в заміну, крім задоволення від сумлінно виконаної праці, ніякої матеріальної винагороди”, — зазначає В. Дорошенко¹. Серед його бібліографічних праць перше місце належить “Бібліографії української бібліографії”, яка почала друкуватись у літературно-науковому журналі “Дзвони” у Львові в 1932 р. (чис. 10 журналу експонувалось на виставці), а у 1934 р. вийшла окремою книжкою у видавництві “Богословія”. Ця оригінальна й унікальна наукова праця в нашій літературі укладена за міжнародною десятковою системою. Окремо виділено книгознавчу, в т. ч. бібліографічну пресу та загальні

¹ *Дорошенко В.* Є.-Ю. Пеленський — книгознавець і бібліограф // Євген-Юлій Пеленський: Життєписно-бібліографічний нарис / Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові.— Львів, 1994.— С. 27.— (“Визначні діячі НТШ”).

бібліографії бібліографій. Бібліографія подана за тематичним принципом і має підрозділи: філософія; релігія; мовознавство; суспільні науки; точні, прикладні науки; мистецтво; література; історія; географія. На виставці було представлено два примірники цього рідкісного видання — з колекції М. Грузова (з дарчим написом Пеленського поетові Богдану Кабарівському) і з Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (з дарчим написом Дмитрові Донцову, на той час редакторові “Літературно-наукового вісника”), а також передрук “Бібліографії української бібліографії”, здійснений Канадським Інститутом Українських Студій в Едмонтоні 1990 р.

До визначних наукових праць Пеленського належить і вибрана бібліографія “Україніса в західно-європейських мовах”, яка вийшла як 158 том “Записок НТШ” 1948 р. у Мюнхені, у видавництві “Бистриця”. Вона нараховує 2600 докладно описаних позицій, охоплює видання англійською, німецькою, італійською та французькою мовами і теж укладена за тематичним принципом.

Є.-Ю. Пеленський написав також “Бібліографію української мовознавчої бібліографії” (друкувалась у науково-популярному місячнику “Рідна мова” за редакцією І. Огієнка, експонувалось чис. 4 цього видання за 1934 р.); “Педагогічну бібліографію” (друкувалась у часописі “Українська школа”, на виставці було чис. 2-3 часопису за 1932 р.). 1936 р. у Львові окремим виданням вийшли його “Матеріали до краєзнавчої бібліографії Галичини, Волині та Закарпаття (Українські книжки за 1900–1935 рр.)” — видання було представлено на виставці. Про титанічну працю вченого в царині бібліографії відомий український бібліограф, літературознавець В. Дорошенко написав: “Автор завдав собі багато праці, щоб позбирати докупи різні бібліографії, що так чи інакше торкаються України, і дав дуже корисний довідник не лише з українознавства, але й з інших ділянок знання”². Квартальник бібліографії і книгознавства “Українська книга”, що його відновив у США ровесник Пеленського Б. Романенчук, у чис. 1 за 1974 рік помістив статтю О. Соколишин “Є.-Ю. Пеленський — визначний український бібліограф”. Обидва видання експонувались.

Багатогранною була літературознавча діяльність Є.-Ю. Пеленського, яка бере початок від 1928 року і не переривається до кінця життя вченого. Перша літературознавча стаття “З дослідів над творчістю Осипа Маковea”, з присвятою Михайлові Возняку, була опублікована в найавторитетнішому

² *Дорошенко В.* Рецензія на “Бібліографію української бібліографії” Є.-Ю. Пеленського.— Львів, 1932 // Записки НТШ.— Львів.— 1937.— Т. CLV(155): Праці філологічної секції.— С. 362.

на той час серед українців часописі — “Літературно-науковому віснику” за 1928 рік, т. 96, кн. 6. У статті зроблено короткий аналіз попередніх досліджень різних авторів та висловлено міркування щодо творчого процесу письменника. Авторіві статті на той час було лише 20 років. У т. 106, кн. 7-8 вищезгаданого журналу за 1931 рік опубліковано статтю Є. Пеленського “В погоні за сенсом поезії”. У 1937 р. у Львові, у видавництві “Ізмарагд” вийшло перше повне (у 3-х томах) видання творів Марка Черемшини за редакцією Є.-Ю. Пеленського з чудовою обкладинкою роботи Миколи Бутовича. Перед тим директор видавництва Михайло Матчак звернувся до Пеленського з пропозицією здійснити редагування повного видання творів М. Черемшини (експонувалась копія листа з архіву Пеленського). У тому ж видавництві за редакцією і з його вступними статтями виходять: “Антологія сучасної української поезії” (1936), поема Д. Байрона “Мазепа” у перекладі Д. Загула (1938). Перу Пеленського належать літературний нарис “Богдан Лепкий” (в експозиції виставки було видання з дарчим написом автора Б. Кабарівському) (1933); “Марко Черемшина” (1938); “Сучасне західно-українське письменство: Огляд за 1930–1935 рр.” (1935); “З доби “Русалки Дністрової” (Віденський літературний кружок в рр. 1836–38) (1937).

Свген-Юлій Пеленський досліджував також історію української літературної пародії: “Забутий жанр: Нарис розвитку української літературної пародії” (1933); упорядкував “Усмішки: Вибір сучасної української гуморески” (1935); у журналі “Дажбог” (1933, чис. 2) надрукував статтю “Плужанство на зламі”. У різних часописах друкувалися його рецензії на твори як українських, так і зарубіжних письменників.

Близько 30 праць присвятив вчений дослідженню життя і творчості Тараса Шевченка. Шевченкознавство Є.-Ю. Пеленського на виставці було виділене окремою вітриною. Найважливішою тут є його праця “Шевченко-клясик. 1855–1861” (про зв’язок Шевченка з античною культурою), що вийшла окремою книжкою (1942), а також була надрукована у книгознавчому річнику “Українська книга” за 1940 р., який був повністю присвячений Т. Шевченку і мав підзаголовок “У 100-ліття Шевченкового “Кобзаря” 1840–1940” (побачив світ у 1942 р.). За його редакцією у 1940 р. тиражем 2000 прим. вийшло мініатюрне видання “Кобзаря” Т. Шевченка — передрук 1-го видання 1840 р. у 100-ліття його появи. Пеленський чи не єдиний відгукнувся на цю знаменну подію в історії українства. Також експонувалось чис. 1 за 1940 рік журналу “Ілюстровані вісті”, яке містить статтю Пеленського “Многогранність Шевченка”, а у віснику українознавства “Сьогочасне й минуле” (1939, чис. III-IV) — дослідження вченого “До проблеми класицизму в Шевченковій

творчості”. Це число присвячене 125-річчю Т. Шевченка. Є.-Ю. Пеленський з великим пієтетом ставився до постаті Т. Шевченка і його творчості, відзначав кожну річницю його народження власними творчими здобутками. Так, у місячнику бібліології і бібліофілства “Українська книга” за 1937 рік, чис. 3 під рубрикою “У Шевченкову річницю” надруковано статтю “Шевченкові книжки про класичну старовину” — його дослідження про знання Шевченком античної літератури і мистецтва. Тут Євген Пеленський також вперше надрукував повний текст листа Тараса Шевченка (1856) до російського художника Миколи Осипова, оригінал якого на той час зберігався в Болгарії.

Особливої уваги заслуговує редакторська і видавнича діяльність Є.-Ю. Пеленського. Він заснував і перші два роки редагував вже згаданий часопис “Вогні”, у віці 24 років засновує літературний журнал “Дажбог” і редагує його в 1932–1934 рр. за співучастю своїх пластових, студентських і літературних приятелів Богдана-Ігоря Антонича і Богдана Кравціва. У 1937–1941 рр. редагує науковий журнал Товариства Українських Бібліофілів “Українська книга”, який став визначним явищем в українському книгознавстві і гідно репрезентував його в європейському світі. Журнал мав постійну оригінальну обкладинку роботи Миколи Бутовича. У вітрині експонувалось перше число за 1937 рік (загалом було виставлено десять номерів цього наукового часопису), а також були окремі числа інших редагованих Пеленським журналів: “Вогні”, “Дажбог”, його відозва “Від редакції місячника “Вогні” з нагоди 5-ліття його видання” (1936), копія листа українського літературознавця Д. Дорошенка до Є.-Ю. Пеленського з подякою за пропозицію співпрацювати в “Українській книзі” (1937).

Під час навчання в університеті Пеленський заснував Гурток українців і, як його голова, активно займався громадською діяльністю. Став стипендіатом, а згодом адміністратором, науковим співробітником Національного музею ім. А. Шептицького. Тут він глибше зацікавився музейною справою і написав низку музеєзнавчих статей. У статті “Національний музей у Львові (У 25-ліття його діяльності)”, яка надрукована у “Календарі-альманасі “Просвіти” на 1931 рік, Є.-Ю. Пеленський так пише про значення музеїв: “Справжнім мірилом справжньої культури Нації є ніщо інше, а музеї. Які вони, яке відношення громадянства до них — така й культура даного народу. І культура й національна свідомість виростає з минушого, а музей це наче оаза старовини серед сучасності”³. Саме робота в бібліотеці Львівського національного музею

³ Пеленський Є.-Ю. Національний музей у Львові (У 25-ліття його діяльності) // Календар-альманас “Просвіти” на 1931 рік. — Львів, 1930. — С. 154.

ім. митрополита А.Шептицького, де він у 1927–1938 рр. працював над упорядкуванням стародруків і рукописів, дала поштовх до занять бібліографією. Ось що знаходив молодий дослідник у тих книжкових раритетах: “У фоліялах давних рукописів і стародруків збереглися неперелічими скарби глибоких думок, у пишних, многобарвних заставках, мініатюрах, початкових буквах і кінцівках можна подивляти витончений мистецький смак наших предків”⁴. Є.-Ю. Пеленський уклав каталог “Української педагогічної вистави”, яка проходила в музеї 4-30 червня 1938 р.; у місячнику “Українська книга”, 1937, чис. VI помістив замітку “Русалка Дністрова”: З нагоди вистави в Національному Музеї” (експонувались на виставці). Він був одним з ініціаторів відкриття Українського Музею в Америці, його теоретичні поради, висловлені в статті “До питання про організацію Українського Музею в Америці”, згодилися при побудові експозиції цього музею у Нью-Йорку у 1976 р.

Є.-Ю. Пеленський також є автором статей книгознавчої тематики. Зокрема, “Украинская Литературная Лѣтопись”: Перший український книгознавчий журнал (1856–1860)”, яка надрукована в журналі “Українська книга”, 1938, чис. 1, “500 літ друкарства” (журнал “Ілюстровані вісті”, 1940, чис. 3). Він підготував до друку V книгознавчий річник “Українська книга”, 1941 — присвячений 450-літтю українського друкарства в Кракові (1491–1941). За його редакцією вийшло також дослідження С. Сірополка “Швайпольт Фіоль: Перший друкар слов’янських кирилівських книг” (1943). Писав рецензії на знакові українські видання, наприклад, “Атлас України і сумежних країв” В. Кубійовича (“Українська книга”, 1938, чис. II). Його любов до книжки була надзвичайно глибокою і трепетною: “На своєму довгому історичному шляху придбала людина дві універсальні речі... Це вогонь і книга. Для первісної людини вогонь був усім... Для новітньої людини він далеко не втратив свого значення, але поруч нього виступила книжка... Чи не в книгах зібрано всього, що створив людський геній у царині духовної культури? Знання, поезія, мистецтво, релігія — все це так чи інакше заворожене в книзі”⁵.

1939 р. Є.-Ю. Пеленський емігрує до Кракова, де майже повністю віддається видавничій справі. Він стає співзасновником і першим директором “Українського видавництва”, пізніше редактором серії “Народна бібліотека” цього ж видавництва. Матеріали про “Українське видавництво” на виставці були представлені окремою вітриною. Серед видань — дослідження Є.-Ю. Пеленського “Овідій в українській літературі”,

⁴ Пеленський Є.-Ю. Національний музей у Львові (У 25-ліття його діяльності) // Календар-альманах “Провісти” на 1931 рік.— Львів, 1930.— С. 155.

⁵ Падох Я. Є.-Ю. Пеленський — науковець, журналіст, видавець, пластовий діяч // Євген-Юлій Пеленський...— С. 16.

“Богдан Лепкий. 1872–1941. Творчий шлях. Бібліографія творів” (обидва 1943), “Календар-альманах на 1943 рік” (містить статтю-повідомлення Є.-Ю. Пеленського “Літературний пантеон 1942: Ольга Кобилянська”). В “Українському видавництві” за редакцією Пеленського вийшли книжки: “Перекотиполе” Г. Квітки-Основ’яненка (серія “Народна б-ка”, (1940), “Богдан Лепкий. 1872–1941: Збірник у пошану пам’яті поета” (1943); він редагував і упорядковував видання шкільних підручників і посібників, згодом заснував власне видавництво “Бистриця”. Оскільки дозволу німецької окупаційної влади на видавництво “Бистриця” Євген-Юлій Пеленський не мав, то, щоб видавати українські книжки, вдався до певних хитрощів. На титульному аркуші зазначалося “Українське видавництво”, яке мало дозвіл, а на обкладинці унизу стояла велика літера “Б”. Так, у 1943 р. було видано “Писання” Гетьмана Івана Мазепи, “Писання” Олександри Псьолівни. Щодо останньої, то це перша і на сьогодні єдина збірка творів української поетки, знайомої Т. Шевченка, Олександри Псьол, вірш якої “Свячена вода” Тарас Шевченко високо оцінив у написаній ним передмові до невиданого “Кобзаря” 1847 року. Аналіз її творчості Пеленський зробив у передмові під назвою “В тіні великого поета”. Наступного року було надруковано “Слово о полку Ігоревім”. Усі видання були зі вступними статтями і за редакцією Є.-Ю. Пеленського. Він був автором статей, окремих досліджень, редактором цілої низки видань “Українського видавництва” протягом усього часу його існування (1939–1944).

Багато і плідно працював Пеленський на педагогічній ниві, де він водночас був як практиком, так і теоретиком. На виставці у розділі “Педагогіка” були представлені упорядковані і редаговані ним підручники “Перша українська читанка (Буквар)” з неповторними ілюстраціями Едварда Козака (1947), збірник “Рідне слово: Вибір з українського письменства для молоді” (1941), який і сьогодні може предметно служити педагогам і видавцям у підборі матеріалів для підручників з української літератури, німецькі читанки (1943). З його досліджень у галузі педагогіки було представлено “Сучасне українське середнє й високе шкільництво в Галичині й на Волині” (Ювілейний науковий збірник “25-ліття товариства “Учительська громада” (1935), рецензія на працю С. Сірополка “Народня освіта в совітській Україні” (“Шлях виховання й навчання”, 1935, чис. 3), “Українська школа в Карпатській Україні” (“Рідна школа”, 1939, чис. 8), “Українська наука в Польщі за час війни (1940–1944)” (“Сьогочасне й минуле”, 1948, чис. 1) тощо.

У 1949 р. Є.-Ю. Пеленський переїжджає до Австралії. Серед найважливіших речей, пожертвувавши деяким родинним майном, бере зі собою українські матриці для лінотипу з метою заснування на новому

місці видавництва та журналу “Слово”. Стає засновником і першим головою австралійського відділення НТШ, головою сіднейської громади українців та її Народного дому. На жаль, з австралійських видань Є.-Ю. Пеленського нічого не вдалось показати на виставці. У вітрині, присвяченій австралійському періоду, були представлені видання “Українці в Австралії”: Матеріали до історії поселення українців в Австралії” (1966), “Нарис історії НТШ в Австралії (1950–1975)” Степана Радіона (англ. мов., 1976), “Історія українського поселення в Австралії: Доповіді з 1-ї і 4-ї конференцій” (Сідней, 1983, 1988) (1990), які містять інформацію про наукову і громадську діяльність Є.-Ю. Пеленського на цьому далекому від України континенті. На “Слові” закінчилась редакторська і видавнича діяльність доктора Є.-Ю. Пеленського, що охоплює 30 років, упродовж яких він виявив гідну подиву енергію і організаторський талант. Подальшу роботу перервала хвороба і передчасна смерть.

Вже по смерті вченого у журналі “Визвольний шлях” (1963, № 11-12, 1964, № 1-6) були надруковані зібрані Пеленським документи з Нюрнберзького процесу “Третій Райх і Україна”. Квартальник бібліографії і книгознавства “Українська книга”, який був відновлений у Філадельфії (США), у чис. 1 за 1976 рік на відзначення 20-річчя від дня смерті Є.-Ю. Пеленського передрукував актуальну і на сьогодні його статтю “Бібліотечна справа” з маловідомої публікації “Американські українці Рідній школі”, зібрав і видав О. М. Залітач.— Філадельфія, 1937, якою він відгукнувся на організацію першої української наукової бібліотеки у Стемфорді (США) у 1937 р. Тут автор подав коротку історію бібліотечної справи, виклав основні завдання української наукової бібліотеки, а про роль бібліотек у суспільстві висловився так: “Одна з найбільших замітних признаков справжньої культури, це любов і пошана книжки і зв’язане з тим намагання зберегти українську книжку, передати її грядучим поколінням, як найцінніший скарб, що передає перетоплені в золоту слова всі почини, пориви, думки та твори сучасників і попередників”⁶. Зусиллями української діаспори у США були перевидані деякі підручники, книжки, редаговані Пеленським (на виставці експонувались: “Українська читанка: Для IV року навчання української мови” (1962), “Писання” Гетьмана Івана Мазепи (Нью-Йорк, 1959), передрук машинописного варіанту “Бібліографічного покажчика статей по музейництву і мистецтву, поміщених у “Ділі” в річниках I–XLV (1882–1927)” (1995), одним із збирачів і упорядником якого був Пеленський (укладено у 1928 році за дорученням І. Свенціцького), посмертна публікація його

⁶ Пеленський Є.-Ю. Бібліотечна справа // Українська книга.— 1976.— Чис. 1.— С. 1.

статті “Стрілецька пісня” (Ювілейний календар-альманах “Українського голосу” на 1964 рік).

Життєвий шлях та доробок Є.-Ю. Пеленського показують, що він був одним з тих українців, котрі через гарячу любов і працю для свого народу вимушено опинилися на довгих страдницьких дорогах еміграції, до останнього подиху несли на собі важкий хрест України, ностальгійно мріючи колись повернутися в рідну стихію Батьківщини, та так і не дочекалися того зворушливого щастя.

Помер Євген-Юлій Пеленський 29 вересня 1956 р. в Сіднеї на 49-му році життя.

Український журналіст і письменник Анатоль Курдидик так написав про Є.-Ю. Пеленського: “Такою рідкісно всебічною, справді обдарованою найвищою кількістю талантів Людиною та одним з великих каменярів у будівництві української науки й культури, залишиться професор доктор Євген-Юлій Пеленський у спогадах тих, що його знали, на сторінках книг і творів його Духа і його руки. Таких, як він, Господь посилає народам як окремих дар своєї ласки, і таким він прийшов до свого українського народу”⁷.

Ім’я Євгена-Юлія Пеленського довгі роки було під забороною. Але вже за роки незалежності майже нічого не зроблено для його пошанування. Варто тільки згадати видання “Євген-Юлій Пеленський. Життєписно-бібліографічний нарис”, підготовлене і видане НТШ у Львові 1994 р. у серії “Визначні діячі НТШ” (редакційна колегія: Ярослав Падох, Анатоль Курдидик, Роман Микитович).

Виставка, присвячена 100-літтю від дня народження Євгена-Юлія Пеленського, пропагуючи його багату наукову, видавничу і громадську діяльність, водночас спонукає до подальшої праці з вшанування пам’яті цього славетного українця, а саме: перевидання його фундаментальних бібліографічних та літературознавчих праць, введенню імені Пеленського в науковий обіг, а також перевезення на батьківщину його архіву та написання повної біографії вченого.

Марія Гринько, Марія Корнійчук

⁷ Курдидик А. Замість переднього слова до книжки // Євген-Юлій Пеленський...— С. 8.